



**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATNLAR USTIDA
ISHLASH KO'NIKMASINI PIRLS DASTURI ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH MASALALARI**

Amonova Aziza Saydulloyevna

*Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
boshlang'ich ta'lim
mutaxassisligi magistranti*

Annotatsiya: Ushbu tezisda PIRLS xalqaro baholash dasturi talablari asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnlar ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirishga yo'naltirilgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi. Mazkur metodik tavsiyalar nazariy xulosalarga emas, balki dars jarayonida bevosita qo'llash mumkin bo'lgan amaliy yo'riqnomalar sifatida tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: kompetensiya, rasmi matn, axborot, interpretatsiya, platforma, topshiriq.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS dasturi asosida matnlar ustida ishlashga o'rgatishda, avvalo, darsning maqsadi aniq belgilanishi lozim. Dars maqsadi o'quvchini matnni faqat o'qishga emas, balki uni tushunish, tahlil qilish va baholashga yo'naltirishi zarur. Shu bois har bir matn bilan ishlash jarayonida o'qituvchi oldindan PIRLS kompetensiyalariga mos topshiriqlarni rejalashtirishi tavsiya etiladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligi va matn ustida ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, Ina V. S. Mullis va Michael O. Martin PIRLS xalqaro baholash dasturining nazariy-metodik asoslarini ishlab chiqib, o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash mezonlari, matnni tushunish jarayonlari hamda badiiy va axborot matnlarini o'qish maqsadlarini ilmiy jihatdan asoslab berganlar. Shuningdek, ular matnni anglashning to'rtta asosiy jarayonini: matndan aniq axborotni topish, oddiy xulosalar chiqarish, g'oya va axborotni talqin qilish hamda matn mazmunini tanqidiy baholashni ajratib ko'rsatganlar.

Marian Sainsbury o'qish savodxonligini baholash topshiriqlarini ishlab chiqish va ularning mazmuniy xususiyatlarini takomillashtirish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan. Uning tadqiqotlarida matn bilan ishlash jarayonida o'quvchilarning fikrlash faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar tizimi yoritilgan.

O'qish savodxonligini rivojlantirishning psixologik va metodik asoslari Jeanne S. Chall, Louisa C. Moats, P. David Pearson va Michael Pressley



tomonidan keng o'rganilgan. Ular o'quvchilarda matnni chuqur anglash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va o'qish strategiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqqanlar.

O'zbekiston olimlaridan R. A. Mavlonova, K. Qosimova, T. G'afforova, Sh. Nurullayeva va boshqa tadqiqotchilar boshlang'ich ta'limda o'qish darslarini tashkil etish, matn ustida ishlash metodikasi hamda o'quvchilarning nutq va tafakkurini rivojlantirish masalalarini o'rganganlar. Ularning ilmiy ishlarida matnni tahlil qilish, qayta hikoyalash, savol-topshiriqlar asosida ishlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirish metodlari tavsiya etilgan.

Metodik tavsiyalardan biri sifatida dars jarayonida matn bilan ishlashni ketma-ket bosqichlar asosida tashkil etish taklif etiladi. Birinchi bosqichda o'quvchilar matn mazmunini umumiy tushunishga yo'naltiriladi. Bunda matn sarlavhasi, rasmlar yoki kalit so'zlar asosida taxminiy savollar berish maqsadga muvofiq. Ushbu bosqich o'quvchilarda matnga nisbatan qiziqish uyg'otishga xizmat qiladi. Ikkinchi bosqichda matndan aniq axborotni topishga qaratilgan topshiriqlardan foydalanish tavsiya etiladi. O'quvchilarga matndan ma'lum bir jumla, voqea yoki qahramon bilan bog'liq ma'lumotni topish vazifasi beriladi. Bunday topshiriqlar PIRLS dasturida baholanadigan "axborotni topish" ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Uchinchi bosqichda matn mazmuni asosida xulosa chiqarishga yo'naltirilgan metodik yondashuvlar qo'llanilishi lozim. O'qituvchi o'quvchilarga matnda bevosita aytilmagan, biroq mantiqan kelib chiqadigan fikrlarni aniqlashga yordam beruvchi savollarni beradi. Masalan, qahramonning xatti-harakati sabablari yoki voqealar rivojining oqibatlarini aniqlashga qaratilgan savollar samarali hisoblanadi. Keyingi metodik tavsiya matnni talqin qilish va baholash bilan bog'liq. PIRLS dasturiga muvofiq, o'quvchi matn mazmuniga nisbatan shaxsiy munosabat bildira olishi lozim. Shu bois dars jarayonida o'quvchilarga "Siz qahramon o'rnida bo'lganingizda nima qilgan bo'lardingiz?" yoki "Muallif ushbu matn orqali nimani aytmoqchi bo'lgan?" kabi savollar berish tavsiya etiladi. Bu savollar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda metodik tavsiyalardan biri sifatida vizual materiallardan foydalanish taklif etiladi. Matn mazmuniga mos rasmlar, sxemalar yoki jadval ko'rinishidagi topshiriqlar o'quvchilarning matnni idrok etishini yengillashtiradi. Bu esa matn ustida ishlash jarayonining samaradorligini oshiradi. Shuningdek, dars jarayonida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Matn yuzasidan qisqa yozma fikr bildirish, asosiy g'oyani bir-ikki jumla bilan ifodalash kabi topshiriqlar PIRLS dasturi talablariga mos keladi va o'quvchilarning umumlashtirish ko'nikmasini rivojlantiradi. Ushbu



metodik tavsiyalar boshlang'ich sinf o'qituvchilariga PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida matnlar ustida ishlash jarayonini samarali tashkil etishda metodik yo'riqnoma sifatida xizmat qiladi. PIRLS dasturida o'qish savodxonligi quyidagi asosiy kompetensiyalar orqali namoyon bo'ladi: matndan aniq axborotni topish, matn mazmuni asosida xulosa chiqarish, g'oyalarni talqin qilish hamda matnni baholash. Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish metodik tavsiyalarning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Matndan axborotni topish kompetensiyasini rivojlantirish uchun dars jarayonida o'quvchilarga matndan aniq fakt, voqea yoki qahramonga oid ma'lumotni topishga yo'naltirilgan topshiriqlar berish tavsiya etiladi. Bunda savollar sodda va tushunarli bo'lib, o'quvchini matnni diqqat bilan o'qishga undashi zarur. Masalan, "Matnda voqea qayerda sodir bo'lgan?" yoki "Asosiy qahramon kim?" kabi savollar ushbu kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi. Matn asosida xulosa chiqarish kompetensiyasini shakllantirishda o'quvchilarga matnda bevosita berilmagan, biroq mantiqan kelib chiqadigan fikrlarni aniqlashga yordam beruvchi metodik yondashuvlardan foydalanish muhimdir. O'qituvchi savollar orqali o'quvchini sabab-oqibat bog'lanishini tushunishga yo'naltiradi. Masalan, "Nima sababdan qahramon bunday qaror qabul qildi?" kabi savollar o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi.

G'oyalarni talqin qilish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida o'quvchilarga matn mazmunini umumlashtirish va muallif g'oyasini anglashga qaratilgan topshiriqlar berilishi tavsiya etiladi. O'quvchilar matnning asosiy mazmunini bir necha jumla bilan ifodalashga, muallifning asosiy fikrini aniqlashga o'rgatiladi. Bu kompetensiya o'quvchilarning umumlashtirish va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantiradi. Matnni baholash kompetensiyasini shakllantirish PIRLS dasturining muhim talabi hisoblanadi. Ushbu kompetensiyani rivojlantirish uchun o'quvchilarga matnga nisbatan shaxsiy munosabat bildirish imkonini beruvchi savollar berish tavsiya etiladi. Masalan, "Siz ushbu qahramonning xatti-harakatiga qanday baho berasiz?" yoki "Matndan qanday xulosa chiqardingiz?" kabi savollar o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantiradi.

Ushbu kompetensiyalarni shakllantirish jarayonida metodik tavsiyalarning izchil va tizimli qo'llanishi muhim hisoblanadi. Har bir darsda kamida bitta kompetensiyaga yo'naltirilgan topshiriqdan foydalanish o'quvchilarda o'qish savodxonligini bosqichma-bosqich rivojlantirish imkonini beradi. Natijada boshlang'ich sinf o'quvchilari PIRLS dasturi talablariga mos ravishda matnlar ustida mustaqil ishlash ko'nikmalarini egallaydi. Ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar boshlang'ich sinf o'quvchilarini PIRLS xalqaro baholash dasturi asosida matnlar ustida ishlash ko'nikmasini shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur tavsiyalarni ta'lim amaliyotiga joriy etish orqali



o'quvchilarning o'qish savodxonligini oshirish, xalqaro baholash dasturlarida yuqori natijalarga erishish mumkin.

Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, an'anaviy darslarda o'quvchilar ko'pincha matnni faqat o'qib chiqish bilan cheklanadilar, lekin uning mazmunini chuqur tahlil qilmaydilar, pirls-edu.uz platformasida esa matndan keyin berilgan test savollari, ochiq savollar va tahliliy topshiriqlar o'quvchilarning matnni chuqur tushunishiga yordam beradi. Bu esa o'quvchilarda mantiqiy fikrlash va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Mazkur bosqichda o'quvchilar matndagi voqealar sabablarini aniqlash, qahramonlarning harakatlarini baholash, muallif g'oyasini tushunish va o'z fikrini asoslashni o'rganadilar. PIRLS tadqiqoti natijalariga ko'ra, o'quvchilarning o'qish savodxonligi darajasi aynan ularning matnni tahlil qilish va interpretatsiya qilish qobiliyatiga bog'liq. Aynan shu bosqich o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantiradi. pirls-edu.uz platformasida o'quvchilarga "Nima uchun?", "Sizningcha, qahramon to'g'ri ish qildimi?", "Agar siz uning o'rnida bo'lsangiz nima qilardingiz?" kabi savollar berilishi o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi. Bu esa PIRLS talablariga to'liq mos keladi. Bu bosqichda o'quvchilar matn asosida umumiy xulosa chiqarish, matnga baho berish, muallif fikriga munosabat bildirishni o'rganadilar. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, o'qish savodxonligi faqat matnni tushunish emas, balki uni baholash va unga nisbatan shaxsiy munosabat bildirishni ham o'z ichiga oladi. O'quvchilar matnga nisbatan shaxsiy fikr bildirish orqali chuqur tahlil qilishni o'rganadilar. pirls-edu.uz platformasida o'quvchilarga ochiq javobli savollar berilishi ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida ishlab chiqilgan pirls-edu.uz platformasi quyidagi metodik imkoniyatlarga ega:

- PIRLS talablariga mos badiiy va informatsion matnlar bazasi;
- matn asosida test va tahliliy topshiriqlar tizimi;
- o'quvchilarning o'qish savodxonligini baholash imkoniyati;
- mustaqil ta'lim olish imkoniyati;
- o'quvchilarning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiluvchi topshiriqlar.

Mazkur platformaning eng muhim metodik yangiligi shundaki, u o'quvchilarning matn bilan ishlash jarayonini tizimli ravishda tashkil etadi. An'anaviy darslarda o'qituvchi barcha o'quvchilarning fikrlash jarayonini bir xil darajada nazorat qila olmaydi. Platforma esa har bir o'quvchining individual rivojlanishini kuzatish imkonini beradi. Bundan tashqari, platforma o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi. Bu esa PIRLS tadqiqotining asosiy talablaridan biri hisoblanadi. Chunki PIRLS topshiriqlari o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini baholashga qaratilgan. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn bilan ishlash ko'nikmasini shakllantirish



uchun quyidagi metodik tavsiyalarni qo'llash maqsadga muvofiq:

- PIRLS talablariga mos matnlardan foydalanish;
- matn asosida turli darajadagi savollar berish;
- o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rag'batlantirish;
- raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish;
- pirls-edu.uz platformasi orqali o'quvchilarning o'qish savodxonligini

muntazam rivojlantirish.

Shunday qilib, pirls-edu.uz platformasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qish savodxonligini rivojlantirishda samarali metodik vosita hisoblanadi. Platforma orqali o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, interpretatsiya qilish va baholash ko'nikmalari tizimli ravishda shakllantiriladi. Mazkur platformadan foydalanish o'quvchilarning PIRLS xalqaro baholash dasturi talablariga mos ravishda tayyorlanishiga xizmat qiladi hamda ularning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ina V. S. Mullis, Michael O. Martin. – Chestnut Hill, MA: TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2021.
2. Ina V. S. Mullis, Michael O. Martin, Pierre Foy va boshqalar. – Boston College, 2023.
3. PIRLS 2021 Encyclopedia: Education Policy and Curriculum in Reading. – Amsterdam, 2023.
4. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. O'qish metodikasi. – Toshkent: Noshir, 2022.
5. Mavlonova R., Rahmonqulova N. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiyasi va integratsiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2020.
6. G'afforova T., Nurullayeva Sh. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslari metodikasi. – Toshkent: Tafakkur, 2021.